

איפה יצחק בעקידה – חלק ב

מים ראשונים: כבר הקדשנו דף ראשון לנושא [איפה יצחק בעקידה](#), היינו מה חלקו או קולו של יצחק בפרשת העקידה. שם הראינו שלמרות שעפ"י המקרא היה יצחק כמעט פאסיבי לחלוטין בכל מהלך העקידה (ואולי דווקא בגלל זה היא קרויה על שמו 'עקידת יצחק'), במדרשים, וגם קצת בפרשני המקרא נשמע קולו. בדף הראשון הגענו עד העקידה עצמה. נחזור על הדברים בקצרה כאן ונמשיך ממקום שפסקנו לעקידה עצמה ולאחריה.

וַיִּקַּח אֲבִרְהָם אֶת עֲצֵי הָעֵלֶה וַיִּשֶׂם עַל יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת הָאֵשׁ וְאֶת הַמַּאֲכָלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אֲבִרְהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִי בְּנִי וַיֹּאמֶר הֲנִה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאִיָּה הִשָּׂה לְעֵלֶה: וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הִשָּׂה לְעֵלֶה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: (בראשית כב ו-ח).¹

רש"י בראשית כב ו - וילכו שניהם יחדיו הראשון

"וילכו שניהם יחדיו" - אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה, כיצחק שלא היה מרגיש בדבר.²

רש"י בראשית כב ח - וילכו שניהם יחדיו השני

אלהים יראה לו השה - כלומר יראה ויבחר לו השה. ואם אין שה - לעולה בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך ליִשְׁחֹט, וילכו שניהם יחדו בלב שוה.³

פסיקתא רבתי פסקא מ - בחודש השביעי - ילכו שניהם יחדיו זה שמח וזה שמח

"ויואמר יצחק אל אברהם אביו [וגו'] הנה האש והעצים ואייה השה לעולה" (בראשית כב). אמר לו אברהם: "אלהים יראה לו השה" - יזמן קרבנו. ואם לא שה - לעולה בני ... אתה הוא הקרבן, אעפ"י כן, "וילכו שניהם יחדיו" ... שלא היצ'ר במה שאמר לו אביו, אלא כשם שזה היה שמח לקרב כך זה היה שמח ליקרב, אברהם שמח לעקוד ויצחק שמח ליעקד, אברהם שמח לשחוט ויצחק שמח ליִשְׁחֹט.⁴

כלי יקר בראשית כב ז - יצחק מנסה מה בלבו של אברהם

"ויואמר אביו" ... לפי שהרגיש יצחק שרצון אביו להעלותו לעולה, וחשב אם כן אינו מרחם עלי כרחם אב על בניו ונהפך לי לאכזר. כי לא ידע עדיין שזה רצון בוראו. על כן קראו אביו לנסותו אם יעננו. שעדיין קבוע בלבו שהוא אביו, או אם כבר הסיחו מלבו כאילו אינו בנו ... וכאשר ענה לו: הנה בני והורה לו שעדיין כל געגועיו עליו, אמר לו: אם כן, אייה השה לעולה. ואמר לו: אלהים יראה לו השה לעולה בני, לא אני בחרתי בך כי אם אלהים, ואני ואתה שנינו חייבים בכבודו. אז "וילכו שניהם יחדיו" בכוונה אחת. לאפוקי עד הנה היו חלוקים בדעתם.⁵

¹ זה האזכור היחיד בכל פרשת העקידה במקרא בו יש נוכחות פעילה של יצחק, לפחות בדיבור, בשאלה: אבא, איזה קרבן אנחנו עומדים להקריב? פעמיים נזכר כאן "וילכו שניהם יחדיו" ומטבע הדברים, מתעכבים הפרשנים על השני שבא לאחר השאלה: "אייה השה לעולה" ואחרי תשובת אברהם הדו-משמעית, ממנה יכול היה יצחק להבין שהוא השה לעולה.

² רש"י זה הוא מהיחידים (שמצאנו) שמתייחס ל"וילכו שניהם יחדיו" הראשון. אברהם מודע לקראת מה הוא הולך, אך יצחק "לא היה מרגיש בדבר". כך גם פירוש אלשיך שמסביר שבהעמסת עצי העולה על שכמו של יצחק, אולי גם בלקיחת המאכלת והאש (אבני אש) בלי להצניעם, מנסה אברהם להחדיר ללבו של יצחק שמטרת ההליכה היא משהו חריג, ומייחל שיצחק "יבין מעצמו" ויחסוך ממנו את שאין בכוחו "להתחיל מעצמו לאמר לבנו יחידו הנני בא לשוחטך". ואמנם יצחק שואל: "אייה השה לעולה".

³ את רש"י אומר בלשון קצרה מפתחים פרשנים אחריו, שכאן מבשר אברהם ליצחק שהוא עתיד להיות השה לעולה ויצחק מקבל זאת על עצמו בלב שווה, או ביראת אב, או ביראת אלהים. מכולם, נזכיר בקצרה את פירוש רד"ק שתשובת אברהם ליצחק: "אלהים יראה לו השה לעולה בני" הייתה דו-משמעית וניתנת לקריאה: בני, אלהים יראה לו השה שיעוד יזמן לנו, או: אלהים יראה לו השה לעולה, שהוא אתה בני. ובלשונו של רד"ק: "ויצחק הבין כי הוא יהיה השה, לפיכך אמר: וילכו שניהם יחדיו, כלומר בלב אחד, כי קבל הבן מאהבה למסור נפשו לאל ולהקריבו לפניו".

⁴ מדרש זה משמש דגם לשורה ארוכה של מדרשים המעצימים את מסירות הנפש וקידוש השם (וצידוק הדין) שבמעשה העקידה, עד כדי הקרבה באהבה ובשמחה. המדרש ממוקם בפיסקא המוקדשת לראש השנה, אך קשור לא רק לימים הנוראים של לוח השנה אלא גם לימים הנוראים של גזירות ורדיפות ועקידות בשנות הגלות הרבות. לעומתו, מצאנו מיעוט של מדרשים בקול אחר לגמרי כגון המדרש הגדול שאומר שב"וילכו שניהם יחדיו" השני החזיק אברהם את ידו של יצחק שלא יברח.

⁵ גם פירוש זה חוזר 'בשורה התחתונה' לשבח את צדקותו של יצחק שהסכים ליעקד ומחזק גם הוא את גיב "וילכו שניהם יחדיו" השני. אבל העלאת הפקפוק של יצחק שאביו הוא אולי אכזר ו"אינו מרחם עלי כרחם אב על בני", מציג קול שונה בתכלית מקולות הרצון והאהבה והשמחה הנשמעים תדיר בקשר לעקידה. התפנית החדה של יצחק, לאחר שהשתכנע שאביו הוא עדיין "אביו" ואוהבו, והשכנוע המהיר למסור את נפשו משום שמדובר ביחיד אלוהי ולא באכזריות של אברהם, באים כאמור לשבח את יצחק, להראות

בראשית רבה נו דה פרשת וירא – אבי אבי – נטלו והצניעו⁶

"וויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר: אביי (כב ז) ... למה "אביי" "אביי" שתי פעמים?⁷ כדי שיתמלא עליו רחמים. "וויאמר הנה האש והעצים" – אמר לו: יצער לאותו שיגער בו. מכל מקום: "אלהים יראה לו השה", ואם לאו – "שה לעולה בניי". "וילכו שניהם יחדו" – זה לעקוד וזה ליעקד, זה לשחוט וזה לישחט.⁸

"ויבאו אל המקום ... ויבן שם אברהם את המזבח" (כב ט). ויצחק היכן היה? אמר ר' לוי: נטלו והצניעו, אמר: שלא יזרוק אותו שיגער בו אבן ויפסלנו מן הקרבן. ...⁹ ובשעה ששלח אבינו אברהם את ידו ליקח את המאכלת לשחוט את בנו בכו מלאכי שרת ... ומה היו אומרים? "נשמו מסילות" (ישעיהו לג ח) – אין אברהם מקבל את העוברים ואת השבים: "שבת עובר אורח" ... "הפר ברית" – "ואת בריתי אקים את יצחק" ... "לא חשב אנוש" – לא עמדה זכות לאברהם? אתמהא!¹⁰

מדרש תנחומא פרשת וירא כג – נפל פחד על יצחק – אוסרני – ומה עם אמא שרה

"ויקח בידו את האש ואת המאכלת" ... מיד "וויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה", באותה שעה נפל פחד ויראה גדולה על יצחק שלא ראה בידו כלום להתקרב¹¹ והרגיש בדבר במה שעתיד להיות. בקש לומר: "איה השה לעולה"? אמר לו: הואיל ואמרת, הקב"ה בחר בך. אמר: אם בחר בי הרי נפשי נתונה לו, על דמי צר לי מאד. ואעפ"כ, "וילכו שניהם יחדו" – בודאי, זה לשחוט וזה להישחט.¹²

ויצחק בן ל"ז שנה היה בשעת עקידתו.¹³

"ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים ... ויעקד את יצחק בנו", כשבא לשחוט, א"ל: אבא, אוסרני ידי ורגלי מפני שהנפש חצופה היא וכשאראה את המאכלת שמא אזדעזע ויפסל הקרבן ... מיד "וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט", א"ל: אבא, לא תודיע את אמי כשהיא עומדת על הבור או כשהיא עומדת על הגג שמא תפיל את עצמה ותמות.¹⁴

שהעקידה הייתה בבחירתו הוא וליישר קו עם כל המדרשים הנ"ל. אבל החלק הראשון בפירוש כלי יקר מהדהד ולא נעלם. אם אב צריך לרחם על בנו ולא להתאכזר עליהם, למה הוא משלים עם ציוויי כזה? ולמה שהקב"ה יצווה עליהם לעשות כן? איפה רחמי של בורא עולם על יצוריו? נראה שזה אחד מהקולות החזקים של יצחק עד כאן.

⁶ מכאן ואילך נגלוש מ"וילכו שניהם יחדו" אל העקדה עצמה ומה שאחריה ונמשיך ממקום שעצרנו [בחלק א של הדף](#). נישען בעיקר על המדרשים. פרשני מקרא מובילים כרשב"ם ורמב"ן ממלאים פיהם מים בקטע זה. את רש"י ואבו עזרא ראינו בחלק א.

⁷ לא כתוב בפסוק "אבי אבי" (שלא כאלישע שצעק: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיר"), אלא שהדרשן סופר גם את המילה "אבי" שבפסוק. ובאמת המילה "וויאמר" כתובה שתי פעמים בפסוק והיא דווקא נדרשת כפניה שקטה וכנועה.

⁸ לרגע נשמע קולו האנושי של יצחק שמבין כבר היטב מה מטרת המסע, אבל קול זה משתתק מיד ומקבל עליו את הגזירה. מדרש זה מתאר את ניסיונות השטן לעכב את אברהם מלשחוט את יצחק בטענות מטענות שונות, ומשנוכח שלא יכול לאברהם "בא לו אצל יצחק" ומנסה להסיט (להסית) אותו. מהשטן נודע ליצחק את מה שאברהם לא מעז לגלות לו ואז באה הקריאה: אבי אבי, כדי לעורר את רחמי אברהם. כיון שמדובר בשטן, המדרש ממחר ללסלך אותו להציב מנגד את מסירות אברהם לציווי וכעת גם את זו של יצחק. קשה שלא להתרשם מהתפרצות אנושית זו של בן שמבקש מאביו שיחוס עליו גם אם זו באה בהשפעת השטן, אבל המדרש ממשיך היישר לעקידה עצמה. האם שם נשמע קול אחר של יצחק?

⁹ דלגנו כאן על קטע שדן בזכות העקידה לדורות שאינו מעניינינו. ראה דברינו [זכות אבות](#) בפרשת בחוקותי שם הבאנו קטע זה.

¹⁰ השטן סולק מדרכם של אברהם ויצחק והמדרש ממשיך היישר לתיאור קצר של העקידה. אם במדרשים אחרים נראה שיצחק עצמו מסייע בבניית המזבח עליו ייעקד, כאן נזהר אברהם שלא לשתף אותו שמא חו"ח ייפגע מאבן ויפסל לקרבן! ויצחק? אין קולו נשמע. מי הם שמתעוררים וצועקים ובוכים? קולם של מי נשמע? של מלאכי השרת, קול לא-אנושי, קול שמימי של אלה שלכתחילה התנגדו לבריאת האדם (בראשית רבה ח), של אלה שסירבו להוריד את התורה לארץ (שבת פח), הם שחרדים לעולם שיישאר שומם ממצוות ומחסד בעקבות העקידה. לאזכור המלאכים יש סמך ברור מהמקרא – המלאך הוא שמתערב ומורה לאברהם שלא לשחוט את יצחק. הוא שביטל את הגזירה. מעורבות המלאכים נדרשת יפה גם בקטעי מדרשים מהגניזה להלן.

¹¹ להקריב, לעלות כקרבן. לא ראה שום דבר שלקחו איתם להקריב אותו, רק מאכלת ואש ועצים.

¹² גם כאן יש ליצחק נוכחות בטרם העקידה אבל בקול רפה וכנוע של מי שנפל עליו "פחד ויראה גדולה" כשהוא רואה שיש אש ועצים ומאכלת ואין קרבן. וכשהוא שואל: "איה השה"? הוא כבר מבין מי השה ורק רצה לשמוע מפורשות מפיו של אברהם (שענה לו בהתחמקות כמו "אתה אמרת"). יש לשים גם לב ללשון הכנועה: "בקש לומר: איה השה לעולה", וההשלמה: "אם בחר בי הרי נפשי נתונה לו וכו'". ומכאן הסיום: "בודאי, זה לשחוט וזה להישחט". בוודאי של השלמה כנועה.

¹³ המדרשים עוסקים לא מעט בגילוי של יצחק בשעת העקידה וכבר הרחבנו על כך [בחלק הראשון](#). העמדת גילו של יצחק כאדם בוגר בן 37 (שלוש שנים אח"כ הוא נושא לאשה את רבקה) באה להדגיש שלמרות שיכול היה להתנגד לאברהם (שהיה אז בן 137 לפי חשבון זה), מסר יצחק את נפשו לעקידה. לאמר, היה זה מעשה שקול ואחראי של אדם בוגר. מנגד דווקא בפן המוסרי-ערכי, אדם בוגר יכול להתנגד עניינית ולומר לאברהם: אתה בטוח שאנחנו עושים דבר נכון? (ראה המדרשים שהשטן מעיר לאברהם שיש כאן שפיכות דמים). ופירוש אבן עזרא שהבאנו בחלק א של הדף חולק ואמר שיצחק היה בן 13 ואברהם כפה עליו הכל.

¹⁴ דווקא כאן, מתוך הכניעות וההשלמה, עולה ובוקע קול תמים וקורע רקיעים ולבבות. תקפיד אבא, אומר יצחק לעקוד אותי היטב כך שלא ייפסל חו"ח הקרבן. ובה בעת, בבקשה גם תקפיד לספר את שאירע לאמא-שרה (שהרי תהיה מוכרח להסביר לה למה לא חזרת אתך) באופן שלא תפגע בעצמה לנוכח הבשורה המרה. "משפט תמים" זה חייב היה לזעזע את אברהם עד עמקי הנפש. סלקת את הנערים אברהם, אבל לא תוכל לסלק את שרה ואולי אנשים אחרים סביבך. מה תעשה רגע אחרי השחיטה, אברהם? חשבת על

בראשית רבתי פרשת וירא כב ז-ח – יש לך אדם שמעלה את בנו על גב המזבח?

"וויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אביו... אמר יצחק לאברהם: לאן אנו הולכים לבדנו? א"ל אברהם: עד עכשיו היו הנערים עמנו ולא בקשתי לומר לך בפניהם. אלא עכשיו אני אומר לך: להקריב קרבן. והיו הולכים.¹⁵ חזר יצחק ואמר לו: יש לך אדם שמעלה את בנו על גב המזבח? אמר לו: בני, מה ראית? אמר לו: הנה האש והעצים ואיה השה לעולה... באותה שעה נזדעזעו אבריו של אברהם אביו, אמר שמא יברח בני ואהיה בוש כלפי מעלה. כיון שראה יצחק שנשתנו פני אביו מיד נרתע ונזדעזע שידע מה שעתיד להיות. א"ל אבא אל תירא, יהי רצון שיתקבל כל רביעית דם שלי ברצון... מיד זלגו עיניו של אברהם דמעות, אמר: ... בני תם הוא ומהלך בתומו לפני קונו, כבר מחל על דמו... ונשאו שניהם לעשות רצון יוצרם בלב שלם. הדא הוא דכתיב: "וילכו שניהם יחדיו", זה לעקוד וזה ליעקד.¹⁶

"ויעקד את יצחק בנו". ר' יוסי אמר: יצחק אמר לאברהם: קשור ידי ורגלי שלא אבעוט בך ונמצאתי מחלל מצות כבוד אב מפני שהנפש חצופה היא, שלא אראה המאכלת באה עלי ואבעוט בך ואזדעזע ואפסל מן הקרבן ונמצאתי מתחייב כל מיתות לשמים.¹⁷ א"ל: אבא, מהר ועשה רצון יוצרך. גלול בגדיך וחגור מתניך ושרפני יפה. אבא, דמי זרוק וחלבי ואפרי ואברי שרוף, והאפר שלי קח והולך אותו לאמי והניחנו באוצר שלה וכל זמן שתראנו תאמר זהו בני. עכשיו תשחטני ותבדל ממני. איך תגיד לשרה אמי? לא תודיע את אמי כשעומדת על הבור או על הגג שמא תפיל עצמה ותמות. צר לי עליכם, מה תעשו עלי לזקנותכם? א"ל (אברהם ליצחק): יודעים אנו שמיתתנו קרובה, מי שנחמנו עד עכשיו ינחמנו עד יום המיתה.¹⁸

קטעי מדרשים - גניזה (מאן) עמוד 10 – יצחק חס ולא חס על אברהם

אמר לו יצחק לאביו: אָפָה,¹⁹ "הנה האש והעצים ואיה השה לעולה?" מיד אמר אברהם בלבו: מה אומר לו ליצחק בני? מיד אמר אברהם ליצחק: גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הוא השה לעולה. מיד הניח יצחק ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה במר נפש. אמר לאברהם: אבה, אבה, זו היא תורה שאמרת לשרה אמי לבית רבו אני מוליכו? מיד היה אברהם בוכה ומתליש משערו ומזקנו. וכיון שראה יצחק את אברהם אביו, אמר לו: אבה, אל תצער עצמך, עמוד ועשה רצון אביך שבשמים. יהי רצון שתהא רביעית דם שלי כפרה על ישראל.²⁰

הרגע שאחרי? העקידה איננה רק במשולש: אלהים-אברהם-יצחק. יש כאן עוד 'נפשות פועלות'. העקידה איננה רק במישור האלוהי – ביחסי האדם עם אלוהי, יש לה השלכות ברורות גם במישור האנושי – ביחסי אדם עם חברו, אדם ואשת נעוריו במקרה זה. נראה ש"משפט תמים" זה של יצחק הוא קול בעל עוצמה גדולה מכל וקול ששמענו עד כאן.

¹⁵ כאן יוצר המדרש מעין "וילכו שניהם יחדיו" ביניים שלא נזכר בתורה – בין הראשון והשני שנזכרים.

¹⁶ עפ"י מדרש זה, יצחק לא צריך שיאמרו לו מי הוא הקרבן. הוא מבין זאת בעצמו ומטיח באביו את המשפט הנורא: "יש לך אדם שמעלה את בנו על גב המזבח?" משפט זה גורם זעזוע קשה לאברהם, זעזוע שחוזר ומזעזע את יצחק עצמו ונראה שאין למדרש אפשרות אלא לסיים באותה שורה תחתונה שראינו שוב ושוב: "וילכו שניהם יחדיו – זה לעקוד וזה ליעקד". כאן נשמע קולו של יצחק כבר בטרם העקידה בעוצמה גדולה, עד שהוא צריך לעודד את אביו: אבא, אל תירא. האם באמת אפשר לקיים "וילכו שניהם יחדיו" של המקרא, ו"לעשות רצון יוצרם בלב שלם" של המדרש אחרי אמירה כזו? איך תתגלגל אמירה כזו לשלב העקידה עצמה?

¹⁷ אפסל מקרבן ואתחייב מיתה בידי שמים, נשמע קצת טאוטולוגי, אבל ההסבר הדתי הוא כך: קרבן עולה שהוא נדבה הוא דבר רצוי ומסמל מסירות נפש 'לשמה'. מיתה בידי שמים היא עונש על חטא.

¹⁸ כמו במדרש הקודם, גם כאן יש שילוב של מסירות נפש גדולה בעקידה עצמה, יחד עם דברים בוטים כמדקרות. נראה שהמדרש מבקש לאחוז את החבל בשני ראשים: באחד, להציג את העקידה כסמל מופת לקידוש השם (אולי כמתאים לתקופת חיבור המדרש); ובשני, לא להתעלם מהפן האנושי (גם זה 'ברוח התקופה'). לאזהרה של יצחק לאברהם על אופן ההודעה לאמא-שרה, נוסף כאן התיאור המצמרר (שמעניין מאיפה נלקח) של אפרו של יצחק המונח מול עיניה של האם. בשוך העקידה, יאסוף אברהם את אפרו של יצחק וישים אותו בכד ויביא לשרה!! הכירי נא אפר בנך זה אם לא. והתוספת: מה תעשו לעת זקנותכם כשלא יהיה לכם בן לסעוד אתכם? ותשובה אברהם: גם מותנו קרוב!! נראה שגם הסוף הטוב של העקידה בדמות המלאך או בת הקול שמונעים את שליחת היד אל הנער, אינו יכול למחוק משפטים כמו: "יש לך אדם שמעלה את בנו על גב המזבח?", "והאפר שלי, קח והולך אותו לאמי והניחנו באוצר שלה וכל זמן שתראנו תאמר זהו בני", "צר לי עליכם, מה תעשו עלי (בלעדך) לזקנותכם".

¹⁹ אבה בכתב ארץ ישראל (ירושלמי) כמו אבא. מסקנה כמו מסקנא, אדרבה כמו אדרבא, דוגמה כמו דוגמא.

²⁰ במדרש זה, שיח טרום העקידה הוא קצר ו'ענייני'. יצחק שואל: "איה השה לעולה", ותשובת אברהם היא קצרה ובוטה: "אתה הוא השה לעולה" בלי שום התפתלויות, רמיזות, "אתה אמרת", דיבור דו-משמעי וכו'. התפרצות יצחק כאן היא אנושית פשוטה ומרה. אברהם לא חס על יצחק, ויצחק לא חס על אברהם ומזכיר לו (הכל עפ"י המדרש כמובן) שגנב את דעתה של אמא שרה כשאמר לה שהוא לוקח את יצחק ל"מקום אחד רחוק ממנו מעט ששם מחנכין את הנערים" (ראה תנחומא וירא כב). על זה אין לאברהם מענה והוא החל בוכה ותולש משערו ומזקנו, שהיא פעולה של אבל מעין קריעה. יצחק לא יכול לראות בצערו של אביו ומוכן להסכים להקרבת עצמו, אך לא נזכר כאן "וילכו שניהם יחדיו". ואם כל זה בטרם העקידה, מה בעקידה עצמה?

מיד היה אברהם מלקט אבנים למזבח.²¹ וכיון שבנה מזבח ועקד את יצחק עליו, מיד אמר לאביו: המתין לי, אומר לך דבר אחד. אמר לו: כפתני יד ורגל, שמה אבעט בך ואתחייב מיתה. כפתו יד ורגל.²² - בבקשה ממך שלא תלך ותאמר לה לשרה אמי כשהיא עומדת על הגג, שלא תיפול ותמות. והיה אברהם בוכה ומלאכי שרת בוכין.²³ והיה יצחק מצפה אל ההרים, שנאמר: "אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי" (תהלים קכא א). אמרו מלאכי שרת לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אל תכלה זרעו שלאברהם. אמר להם: אתם חרשתם לדמו של יצחק,²⁴ אין אני קורא לאברהם, אלא קראו אתם לו. מיד קרא מלאך לאברהם, שנאמר: "ויקרא אליו מלאך ה' וגו' " (בראשית כב יא).²⁵

מים ביניים: לא נוכל לסקור כאן את כל מדרשי העקידה, הרוצה להרחיב מזמן לעיין באוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמוד 147, שם מובא מדרש מורחב המאגד את כל המדרשים שהבאנו לעיל לסיפור רציף אחד. קשה גם לעצור כאן בלי להזכיר את סוגת המדרשים לפיהם יצחק אכן מת בעקידה (נשחט או ש"פ רחה נשמתו") וחזר לתחייה. אולי מיתתו של יצחק ותחייתו מחדש היא "קולר" האחרון. אך נושא זה ראוי לדף נפרד ואנו נעבור מכאן אל סיום העקידה. האם לאחר כל הסאגה הזו יש ליצחק אמירה כלשהי?

וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בְּסֶבֶךְ בְּקִרְנָיו וַיִּלְךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלָה תַּחַת בְּנוֹ: וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יִרְאָה אֲשֶׁר יֹאמֶר הַיּוֹם בְּהַר ה' יִרְאָה: וַיִּקְרָא מְלֶאכֶּה ה' אֶל אַבְרָהָם שְׁנֵית מֵן הַשָּׁמַיִם: וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' כִּי יֵעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חִשַׁבְתָּ אֶת בְּנֶךְ אֶת יַחֲזִיקְךָ: כִּי בְרַךְ אַבְרָהָם וְהִרְבָּה אַרְבֵּה אֶת זַרְעוֹ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׁפַת הַיָּם וַיִּרְשׂ זָרְעוֹ אֶת שְׁעַר אֵיבָיו: וְהִתְבָּרְכוּ בְּזָרְעוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֲקֵב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלִּי: וַיִּשָּׁב אַבְרָהָם אֶל נַעֲרָיו וַיִּקְמוּ וַיִּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שֶׁבַע וַיִּשָּׁב אַבְרָהָם בְּבֵאֵר שֶׁבַע: פ (בראשית כב יג-ט).²⁶

אבן עזרא בראשית פרשת וירא פרק כב פסוק יט – יצחק ברשותו של אברהם

"וישב אברהם" ולא הזכיר יצחק, כי הוא ברשותו. והאומר ששחטו ועזבו, ואח"כ חיה אמר הפך הכתוב.²⁷

²¹ מן הראוי לציין כאן שהמילה "מיד" במדרש, בפרט בסוגה של מדרשי ילמדנו, אינה בהכרח במשמעות המודרנית של "תיקף", אלא "לאחר מכן" – בהמשך. מה שמשנה קצת את קריאת המדרש בעיניים שלנו. אבל כאן נוחה לנו ההמשכיות. "מיד" נמשך.

²² ראה מדרש ויקרא רבה ל' בדרשה סימבולית על ארבעת המינים שיצחק הוא הלולב: "כפות תמרים זה יצחק שהיה כפות ועקוד על גבי המזבח". ראה שם מי האתרוג (פרי עץ הדר) ומי ההדס והערבה.

²³ בכיו של אברהם כבר נזכר בבראשית רבה נו ח: "וישלה אברהם את ידו, הוא שולח יד ליטול את הסכין ועיניו מורידות דמעות ונפולות דמעות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא, ואעפ"כ הלב שמח לעשות רצון יוצרו". רגשותיו וקולו של אברהם וודאי ראויים לדף בפני עצמו, על מקצתם התעכבנו בדברינו [איזה קול אתה שומע](#) בפרשה זו. הפעם אנחנו עם קולו של יצחק.

²⁴ חרשתם את הרקיע בתפילותיכם. לחרוש הוא לפלח, ליצור תלמים, להפוך את האדמה וכך בהשאלה גם את הרקיע. ובלשון נופל על לשון: חרשתם ולא החרשתם.

²⁵ כאן חוזר המוטיב של "מה ואיך תגיד לאמא-שרה" שכבר ראינו בשני המדרשים הקודמים. מה התוספת כאן? הבכי והציפיה. אברהם בוכה למטה לנוכח אזכור שרה והמלאכים מצטרפים מלמעלה. ויצחק? הוא מתפלל בציפיה: "אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי?" (ראה במדרשים כגון ספרי דברים וזאת הברכה פיסקא שנ"ההרים" הם האבות). אם הבכי יכול להיחשב כהשלמה ולהתחבר איכשהו להליכה ליעקד ולעקוד לשחוט ולשחט ה"ל, באה הציפיה ומסמלת את התקווה, את אי ההשלמה עד הרגע האחרון, את הרצון לחיים ולא לקרבן. כמאמר חז"ל בגמרא ברכות י ע"א: "אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים", גם לא כאשר מונחת על הצוואר המאכלת החדה שבידי אברהם שנצטווה להעלות את בנו לעולה. ומי מצטרף לבכי אברהם ולציפית יצחק? המלאכים שכבר ראינו בבראשית רבה כיצד הם חרדים לעולם שבו נשמו המסילות וישבתו עוברי אורח כי תיפסק גמילות חסדים והכנסת אורחים של אברהם וביתו. הם המלאכים שכאמור לעיל התנגדו לבריאת האדם ולהורדת התורה לארץ. ובשכר זה, הם שזכו למנוע את העקידה בקריאה: "אל תשלח ידך את הנער". איך ידע אברהם לשמוע למלאך ולא לצייוו האלוהי הראשון? ראה דברינו [איזה קול אתה שומע](#) בפרשה זו.

²⁶ כמו בטרם העקידה, גם כאן לאחריה, שוב אברהם במרכז ומלבד "הנער" (שנזכר שם בפסוק קודם) ומלבד "בנו", אין "יצחק". אפילו בהבטחה לריבוי הזרע והמשכיות בית אברהם, לא נזכר יצחק בשמו, כפי שנזכר בפסוק אחר בפרשה בפרק אחד קודם: "כִּי בְיַצְחָק יִקְרָא לְךָ זָרַע" (בראשית כא יב). מדרש ילקוט שמעוני וירא רמז קב אמנם מדגיש שהברכה "כי ברך אברך" הייתה "ברכה לאב ברכה לבן, והרבה ארבה - רבות לאב רבות לבן, אבל במקרא נזכר רק "אברהם". אברהם מקריב את האיל, אולי גם שם סייע לו יצחק כמו בעקידת עצמו, אברהם נותן שם למקום, אברהם מקבל הבטחה שנייה בשבועה וברכה, אברהם חוזר עם הנערים לבאר שבע "יחידו"! הנערים נזכרים, יצחק לא. נעדר גם "וילכו שניהם יחדיו" השלישי שהיינו מצפים לו יותר מכל. הפעם באמת בשמחה. נעדר "יצחק" גם בפסוק: "ולא חשכת את בְּנֶךְ אֶת יַחֲזִיקְךָ". בציווי נאמר: "קח נא את בְּנֶךְ אֶת יַחֲזִיקְךָ אֲשֶׁר אֶהְבֶּתָּ אֶת יַצְחָק" ובחזרה / בהצלה: "בנך יחידך" בלי יצחק ובלי אהבה. האם הפרשנים והמדרשים ישמיעו את קולו של יצחק שסוף סוף עברה עליו חוויה קשה עד מאד?

²⁷ בדומה [לחלק א של דף זה](#), גם כאן, לאחר העקידה, אבן עזרא הוא מהפרשנים היחידים שמזכירים את יצחק. אך גם זה באופן מינורי למדי ואגב ההכחשה של הדעה שיצחק נשחט או שפרחה נשמתו ואברהם עזבו שם ואח"כ חזר לחיות בנס (דעה שהזכרנו במים ביניים לעיל). עפ"י פירוש אבן עזרא, יצחק חזר עם אברהם מהעקידה אלא שהוא "ברשותו" ותחת חסותו ולכן לא נזכר. בדומה לפירושו של אבן עזרא בהליכה לעקידה שיצחק היה בן יג שנה "והכריחו אביו ועקדו שלא ברצונו" (בדברינו בחלק א). אבל הנערים

מדרש תנחומא פרשת שלח סימן יד – קולו של אברהם לאחר העקידה

באותה שעה אמר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע, איני זו מכאן עד שתשבע לי שאין אתה מנסה אותי עוד לעולם. שאם חס וחלילה לא הייתי שומע לך, אבדתי את כל מה שיגעתי מימי. אמר רבי חנין: א"ל הקב"ה: חייך, כך הוא, שאילו לא שמעת לי לא היה בידך כלום, באותה שעה נשבע לו הקב"ה שלא ינסה עוד לעולם שנאמר: "וויאמר בי נשבעתי נאם ה' וכי" (בראשית כב טז).²⁸

בראשית רבתי בראשית כב יד – אברהם מתפלל וגם יצחק

"וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר ה' יִרְאֶה" (כב יד). אמר ר' שמלאי: נתעטף אברהם בתפילה ויצחק בנו.²⁹

אמר אברהם: גלוי וידוע לפניך שהיה לי מה להשיבך כשאמרת לי להקריב את יצחק. ואילו השיבותיך, לא היה לך מה להשיבני. ולא השיבותי לך אלא עשיתי את עצמי כאלם וכחֶרֶשׁ. כך כשיהיו בניו של יצחק נדונים ביום הזה אפילו יש להם כמה קטרוגים מקטרגים אותם, כשם שדוממתי ולא השיבותי אותך, אף אתה לא תקבל מהם. הדא הוא דכתיב: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה" - היאך דממתי ולא השיבותי. אף הוא ידום ולא ישיב למקטרגים.

"בהר ה' יראה", אמר יצחק: גלוי הוא לפניך שלא שור העליתי לפניך אלא עצמי ובשרי. אף כשיבואו פני לידי צרות וצוקות שיש להם כמה קטיגורים, תזכור להם עקדתי, ויראה לפניך כאלו עפרי צרור ע"ג המזבח, הוי: "בהר ה' יראה" - עקדתי שנעשית כבר ה' יראה לפניך לדורות.³⁰

בראשית רבה נו יא פרשת וירא – יצחק נשלח לשם ועבר ללמוד תורה

"וישב אברהם אל נערי". ויצחק היכן הוא? רבי ברכיה בשם רבנן פֶּסֶם: שְׁלַחוּ אצל שֵׁם ללמוד ממנו תורה... רבי חנינא אמר: שלחו בלילה מפני העין. שמשעה שעלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש עוד לא נזכרו שמותן.³¹

מדרש אגדה (בובר) בראשית כב יט פרשת וירא – הנערים שואלים איפה יצחק

"וישב אברהם אל נערי". ישמעאל ואליעזר שהיו מדיינין זה עם זה... כיון ששב אברהם אל נערי אל המקום אשר הניחם, ולא ראו יצחק, היו סבורים ששחטו. אמרו לו: יצחק היכן הוא? אמר להם: לבית עבר רבו הולכתיו ללמוד תורה. לכך נאמר: "וישב אברהם", כלומר לבדו ולא הזכיר יצחק.³²

נזכרים, עד כדי הליכת אברהם איתם "יחדי" בחזרה מהעקידה. הנערים כן יצחק לא. אין קול ליצחק. ואם בדרך לעקידה לפחות נזכר יצחק בשמו וגם פנה אל אברהם: "אבי" ושאל: "איה השה לעולה", כאן יש שתיקה מוחלטת! קול דממה, קול דומם, רועם ומדמם. "יגעת ולא מצאת – אל תאמין" אמרו חכמים (מגילה ו ע"ב). ובלשון הלמדנית השגורה: "לא מצאתי אינה ראייה" (מה המקור?). אבל פרשנים רבים שבדקנו: רשב"ם, רמב"ן, רד"ק, רבי בחיי בן אשר, בכור שור, ספורנו וכלי יקר, לא מתעכבים על החזרה מהעקידה ועל אי אזכור יצחק בסופה וחותרים את פירושם לעקידה בשבועת אברהם, הבטחת הקב"ה וכו'. אבל מעט מאד אם בכלל על החזרה מהעקידה.

²⁸ יצחק נרמז כאן כשאברהם אומר: "שאם חס וחלילה לא הייתי שומע לך אבדתי את כל מה שיגעתי מימי", ותשובת הקב"ה: אכן, "שאם חס וחלילה לא הייתי שומע לך אבדתי את כל מה שיגעתי מימי", ובראשית רבה נו יא שהוא המקור למדרש זה, נזכר יצחק בשמו: "ויקרא מלאך ה' שנית ויאמר בי נשבעתי, מה צורך לשבועה זו? א"ל הישבע לי שאין אתה מנסה אותי עוד מעתה ולא את יצחק בני". כך גם בתנחומא כג בפרשתנו שמעצים מאד את הדין ודברים שבין אברהם והקב"ה בעת העקידה ולאחריה ומזכיר את יצחק בשמו. ראה שם. סוף דבר, במרכז דרשה זו שחוזרת במדרשים ופרשנים רבים, עומד אברהם אשר עורך דברים נכוחים מול הקב"ה, אולי כ'פיוצו' על כך שלא עשה כן בשעת הציווי וכפי שעשה בסדום, לכתחילה ולא בדיעבד. אבל אין זה קולו של יצחק.

²⁹ מדרשים רבים, בראשם בראשית רבה נו י דורשים מפסוק זה את מקור השם ירושלים כמכיל את "יראה" של אברהם ואת "שלם" של מלכי צדק ומתמקדים בשני אישים אלה. ראה דברינו [מי אתה מלכי צדק](#) בפרשת וירא. מדרש זה נותן מקום ליצחק.

³⁰ המדרש נותן קול ליצחק, לאחר העקידה, קול לדורות לצד אברהם אביו. "ה' יראה" לא כשם משלים לעיר שלם ולא ביחד עם מלכי צדק, אלא עם יצחק, כתפילה לדורות. שבכל דור ודור ובכל מקום בו בני אברהם ויצחק יהיו מצויים, תיראה להם ה' ותסלח להם ותושיע אותם מיד כל המקטרגים והמשטינים עליהם. אך זה קול לדורות, אין זה הקול האנושי של יצחק אחרי העקידה.

³¹ המדרש ער לעובדה שיצחק לא נזכר אחרי העקידה ושואל: "היכן יצחק?". תשובתו היא שאברהם לקח אותו ללמוד תורה בבית מדרשם של שם ועבר. כך יוכל גם לומר לשרה שעשה מה שאמר לה עפ"י המדרש שהבאנו בתחילת חלק א של דף זה, שהוא הולך להביא את יצחק למקום שבו "מחנכים את הנערים". ועשה זאת אברהם בחשכת הלילה מחשש לעין הרע בשל הנס וההצלחה שאירע להם. האנלוגיה שהמדרש מציע היא עם חנניה מישאל ועזריה שניצלו מכבשן האש ושוב לא שומעים מהם. ראה בהמשך המדרש שם מה עלה בגורלם. ראה דרשה זו גם בילקוט שמעוני וירא רמז קב. ראה עוד בתרגום יונתן, כתר יונתן בראשית כב יט: "ויקחו מלאכי מרום את יצחק והובילוהו לבית מדרשו של שם הגדול והיה שם שלש שנים. וביום ההוא שב אברהם אל נערי ויקומו וילכו כאחד לבאר שבע וישב אברהם בבאר שבע". לא אברהם מוליך את יצחק אלא מלאכי השרת! הוא חוזר לנערי (ישמעאל ואליעזר?) והם שהולכים "כאחד" (תרגום חוזר מארמית לעברית של "יחדי") לבאר שבע.

³² הנערים, ישמעאל ואליעזר הם שתמהים היכן יצחק? בין כך ובין כך, אין קול ליצחק אחרי העקידה.

עקידת יצחק בראשית שער כא (פרשת וירא) – העקידה היא פעולת יצחק היחידה³³

והנה גם כן נתבאר מכל מה שאמרנו למה לא נתיחס זה הניסיון ליצחק עם היותו הוא הקרבן וכבר היה בן שבע ושלושים שנים ... וזה כי הוא לא בא אל זה המעשה בכל הבחינות הנזכרות אשר עליהם נקרא שם הפועל. אבל הלך שם לתומו עד ששאל: "איה השה לעולה", ובפתע נשמע אל דברי אביו וסבל העקידה. ואחר שנעקד, הנה לא היה בידו לשוב. והוא הטעם עצמו במה שנקרא זה הענין כולו עקידת יצחק, כי העקידה לבדה הוא הפועל המיוחד אשר ראוי שתחשב ליצחק.³⁴

וַיְהִי כִּי זָקַן יִצְחָק וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מֵרְאֵת וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנִי: (בראשית כז א).

פרקי דרבי אליעזר פרק לב – בסוף ימיו של יצחק חוזרת העקידה

רבי שמעון אומר: בְּשָׁעָה שֶׁנֶּעֱקֵד יִצְחָק נִשְׂא אֶת עֵינָיו לְמַעַלָּה וְרָאָה אֶת הַשְּׂכִינָה, וַיִּכְתֹּב: "כִּי לֹא יִרְאֵנִי הָאֲדָם וְחַי" [שמות לג כ].³⁵ אֶלָּא תַּחַת הַמַּיִתָּה פָּהוּ עֵינָיו לַעֲתָ זִקְנָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר [בראשית כז א] וַיְהִי כִּי זָקַן יִצְחָק וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מֵרְאֵת.³⁶

שבת שלום

מחלקי המים

³³ אם זכינו לפרשן אברהם אבן עזרא שיפרש את מעשי אברהם בעקידה וירמוז מעט גם מה אחריה, הנה הפרשן ר' יצחק עראמה (ספרד-איטליה מאה 15) שיפרש את פעולת יצחק בפירושו 'עקידת יצחק'.

³⁴ עפ"י גישה זו של ר' יצחק עראמה, יצחק אבינו היה פאסיבי לאורך כל מהלך העקידה. גם אם לרגע התעורר בדרך הלך ושאל "איה השה לעולה?", מיד ("בפתע") נשמע לאברהם אביו, וקיבל עליו לסבול את העקידה. גם אחרי שנעקד ושוחרר שוב לא היה בכוחו לשוב לעצמו. פאסיביות וכניעות זו של יצחק שמסר את כל כוחו ורצונותיו ואישיותו לרצון אביו (ולרצון הקב"ה שאביו ייצג עבורו), הם שהקנו לו את העקידה שקרויה תמיד 'עקידת יצחק' ולא למשל 'עקידת אברהם ויצחק' (זה כעוקד וזה כנעקד). אבל הניסיון הוא של אברהם, לא של יצחק. מי שפאסיבי ומוותר על רצונו אינו עומד לניסיון ולפיכך גם לא נזכר באחריתה. נראה שגם המדרשים ומקצת הפרשנים שנותנים ביטוי כזה או אחר לקולו של יצחק טרום העקידה, בעקידה ומעט מאד אחריה, יסכימו עם פירוש עקידת יצחק שלא היה בכוחו של יצחק לשוב, איך שלא נבין משפט זה. בה בעת, החיים לא עצרו מלכת אחרי העקידה.

³⁵ על ראיית יצחק את השכינה כשנעקד ראה גם תנחומא (בובר) תולדות סימן כב: "כשעקדו אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקב"ה על המלאכים ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו וראה חדרי המרכבה וחרד ונזדעזע". שם מקשר המדרש את חרדת יצחק בעקידה עם חרדתו כשמתברר לו שיעקב לקח את הברכות שייחד לעשו: "שתי חרדות חרד יצחק, אחת בהר המוריה כשעקדו אביו ... וכאן (בברכות) חרד חרדה והיתה גדולה מן הראשונה". על חרדה זו הרחבנו בדברינו **על חרדה וצעקה** בפרשת תולדות. כאן רק נשאל: אלו חיים חי יצחק בין שתי חרדות אלה? האם הפאסיביות שלו בתום העקידה ליוותה את כל חייו?

³⁶ ובבראשית רבה סה י: "ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות - מכח אותה ראייה שבשעה שעקד אברהם אבינו את בנו על גבי המזבח בכו מלאכי השרת ... ונשרו דמעות מעיניהם לתוך עיניו והיו רשומות בתוך עיניו וכיון שהזקין כהו עיניו". בסוף ימיו חוזר מעשה עקידה ומכחיש את כוחו של יצחק, אולי גם מקצר את ימיו ומכער את זקנתו. אבל דווקא המקרא שמעלים את יצחק בסוף סיפור העקידה מתאר את חייו בין עקידה למיתה כפעילים ומלאי עשייה: הוא נושא לאשה את רבקה שלוש שנים לאחר העקידה (אם נאמר שהיה בן 37 בעקידה), הוא מתנחם בהקדמת בית אחרי מות אמו, הופך עולמות בתפילה לפני בטרן ביחד עם רבקה אשתו (ראה דברינו **עתיירה** בפרשת תולדות, לא שמענו שאברהם ושרה עתרו), עפ"י המדרש גם דואג להחזיר את הגר לאברהם אביו לאחר מות שרה, הוא הופך לאיש אדמה ופחות נודד כרועה צאן, חוזר ונאחז בגבול פלשתים וכורת איתם ברית, לא יורד מהארץ בשנות רעב ועוד. ראה דברינו **יצחק אבינו** בפרשת תולדות. בערוב ימיו (עפ"י המדרש) חוזרת אליו פרשת העקידה. "תחת המיתה כהו עיניו לעת זקנתו" מדגיש המדרש. אבל בין העקידה בה ראה את השכינה במו עיניו ובין סוף ימיו בה כהו עיניו, חי יצחק חיים מלאים וקולו נשמע במעשיו כעובד אדמה הראשון בארץ ישראל.